

Inga Vilogorac Brčić

Salonitanska sveta mjesta Velike Majke Kibele

*Nastupno predavanje za izbor
u naslovno znanstveno-nastavno zvanje docenta¹*

UDK: 292 : 291.231(497.5 Solin)''652''
Primljeno: 12. 02. 2014.

Inga Vilogorac Brčić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
ivbrbic@ffzg.hr

Broj i značaj predmetnih i epigrafskih izvora Kibelina kulta u Saloni svjedoče o njegovu visokom položaju, a najviše potvrda kulta odnosi se na božičina sveta mjesta: u salonitanskom je ageru dosad nađeno čak četrnaest natpisa koji svjedoče o gradnji, obnovi, opremi, posveti ili zavjetovanju svetišta, hramskih zgrada, cele, kapelice i žrtvenika. Unatoč činjenici da zasad niti jedno sveto mjesto nije pouzdano locirano, dragocjeni podaci koje crpimo iz natpisa upućuju na njihov izgled i namjenu, inventar i obrede, investitore i dataciju.

Ključne riječi: Salona, Velika Majka Kibela, svetište, hram, kapelica, cela, žrtvenik, gradnja, oprema, obnova, posveta, zavjet

Prijestolnica rimske provincije Dalmacije, Salona, bila je duhovnim središtem sljedbenika frigijske božice Kibele, rimske Velike Majke Bogova (*Mater Deorum Magna*). U Saloni je stolovao božičin vrhovni svećenik, arhigal, djelovala je privatna zajednica sljedbenika – kognacija, okupljali su se drvonoše (*dendrophori*) koji su sudjelovali u božičinoj Ožujskoj svetkovini. Broj i značaj predmetnih i epigrafskih izvora Kibelina kulta u Saloni svjedoče o njegovu visokom položaju. Najviše potvrda kulta odnosi se na božičina sveta mjesta: u salonitanskom je ageru dosad nađeno čak četrnaest natpisa

¹ Predavanje je održano 13. prosinca 2013. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Povjerenstvo za ocjenu predavanja činili su predsjednik prof. dr. Boris Olujić te članovi prof. dr. Bruna Kuntić-Makvić i prof. dr. Petar Selem. U prilogu rada donosimo građu i bibliografiju u kojoj je objavljena, iako to nije uobičajeno pri objavi teksta nastupnog predavanja. Tematika se, naime, uvelike oslanja na epigrafske izvore, njihovu analizu i interpretaciju.

koji svjedoče o gradnji, obnovi, opremi, posveti ili zavjetovanju svetišta Velike Majke.

Salonitanski metroački natpisi nakon prvih su objava objedinjeni i interpretirani u nekoliko znanstvenih djela: Kubitchek (1896.), H. Graillot (1912.), M. J. Vermaseren (CCCA, 1977. - 1989.), J. Medini, (1981.), M. Šašel Kos (1994. i 1999.), A. Nikoloska (2007. i 2010.), P. Selem i I. Vilogorac Brčić (ROMIS, 2012.) te I. Vilogorac Brčić (2012.). Neki su od natpisa zbog svoga dragocjenog sadržaja privlačili posebnu pozornost znanstvenika pa su o salonitanskoj zajednici vjernika, kognaciji, pisali H. Graillot (1912.), J. Zeiller (1928.), D. Rendić-Miočević (1960.), G. Alföldy (1963.), J. Medini (1985.), S. Čače (1985.), A. Kurilić (1994.-1995.), M. Šašel Kos (1994. i 1999.) i I. Vilogorac Brčić (2012.), a o salonitanskom ahigalatu M. Suić (1965.), J. Medini (1980.-1981.) i A. Bugarski (2000., 2003.). O salonitanskim svetištima Velike Majke, njihovu izgledu, namjeni, inventaru, investitorima i dataciji raspravljali su J. Medini (1981.), Šašel Kos (1994. i 1999.) i I. Vilogorac Brčić (2012.). Nadamo se da će novija istraživanja antičke Salone osvijetliti niz otvorenih pitanja o Kibelinim svetištima, napose onih o njihovim lokacijama.

Niz je razloga zbog kojih, nažalost, ne možemo suditi o smještaju većine Kibelinih salonitanskih svetišta. Položaji gdje su nađeni metroački graditeljski natpisi nisu sustavno istraživani u vrijeme nalaza ili su oštećeni novijom izgradnjom pa danas na njima nije moguće vršiti arheološka istraživanja. Nadalje, za većinu natpisa ne znamo jesu li nađeni *in situ* ili su odnekud doneseni na mjesto nalaza. Poznato je, primjerice, da su Salonitanci prilikom novih gradnja razgrađivali stare te su ulomke s dekoracijama i natpisima raznosili i ugrađivali drugdje kao *spolia*. U kasnijim je stoljećima Salona bila poput kamenoloma iz kojeg su dragocjeni spomenici dospjeli čak i do Venecije. Solinjani su, k tomu, dragocjenim spomenicima rimske Salone nerijetko ukrašavali svoje domove.

Međutim, različiti termini na salonitanskim metroačkim graditeljskim natpisima, *aedes* (6x), *templum* (3x), *fanum* (2x) te *cella* (1x), *ara* (1x), i *aedicula* (1x), upućuju na različite vrste gradnja. *Aedes* označuje hramsku zgradu i najčešće je upotrijebljen termin. *Templum* je posvećeni prostor koji je augur oslobodio i odredio, a svećenik ga je nakon toga posvetio te objavio posvećenje. Uz hramsku zgradu podrazumijeva dodatne sadržaje: trijem, dvorište, stanove kulturnih službenika, teatar ili druga svetišta. *Fanum* je prostor koji je po sebi posvećen, nerijetko u prirodnom ambijentu, uz vrelo ili gaj. Uz hramsku zgradu mogli su ga činiti i drugi sadržaji. *Aedes* prevedimo riječju hram, a *templum* i *fanum* kao svetište. Iako se kod antičkih

autora može uočiti razlika među terminima za sveta mjesta, u tekućoj su se upotrebi *aedes*, *templum* i *fanum* mogli upotrebljavati kao sinonimi, stoga ne možemo suditi o dominaciji jednoga svetišnog modela u Saloni i njezinu ageru. Riječ *aedicula* (deminutiv riječi *aedes*) označava kapelicu koja je obično bila u obliku maloga hrama. U njoj je stajao kip, bista ili reljef božanstva. Mogla je to biti i niša u zidu hrama ili privatne kuće te prijenosna kapelica, naisk, koju su vjernici nosili u procesiji. *Cella* je naziv za glavnu hramsku prostoriju. *Ara* je žrtvenik, oltar. Glavni hramski žrtvenik bio je velikih dimenzija te se nalazio na otvorenom, pred hramskom zgradom, nekad i natkriven. Žrtvenik je na privatnim posjedima mogao činiti središnji dio svetišta na otvorenom. Žrtvenici manjih dimenzija bili su tipični zavjetni darovi pojedinaca božanstvima kojima su ih posvećivali. Na njima su bilježili posvete, zavjete i investicije, donosili su ih i spremali u svetišne prostore, najčešće trjemove.

Znanstvenici su dosad, na temelju epigrafskih izvora, razmatrali smještaj dvaju božičinih svetišta. U istočnome dijelu grada nađena je natpisna ploča koja svjedoči da je sljedbenica Junija Rodine obnovila hram Velike Majke (br. 1). Hram koji je financirala bio bi najstarije dosad potvrđeno salonitansko Kibelino sveto mjesto koje je postojalo, možda, i za republikanskog doba. Obnovila ga je, naime, u 1. stoljeću, kad se datiraju i druge najranije dosad nađene potvrde kulta Velike Majke u Saloni. Nešto južnije od toga mjesta, na lokalitetu Bakuša, nađen je i ulomak arhitrava hrama s natpisom iz 2.-3. stoljeća (br. 3). Na istom su mjestu nađeni još i stup od sivoga granita, pločnik od velikih kamenih ploča, ispod kojeg je odvodni kanal, te mnogi ulomci stupova, pilastara, kapitela i pragova. Pretpostavlja se da se upravo ondje nalazio javni hram Velike Majke Bogova, koji je do temelja stradao u požaru, te da ga je na svoj trošak obnovio grad Salona (*Res publica/ Salonitanorum*). Isprva je, smatra se, bio privatnog karaktera te se, nakon što je stekao službeni karakter, ondje formirao središnji salonitanski metroački kulturni centar.

Dvije su natpisne ploče nađene uz istočne zidine Salone. Bile su prevučene slojem žbuke, što upućuje na pretpostavku da su bile uzidane u gradske zidine. Obje se datiraju krajem 1. ili početkom 2. stoljeća te se pretpostavlja da su se njihovi natpisi odnosili na isto svetište. Smatra se da natpisi nisu u gradski obrambeni zid mogli biti doneseni s velike udaljenosti i da se kognacijsko svetište vjerojatno nalazilo u jugoistočnome dijelu grada (*Urbs orientalis*), blizu istočne bazilike (*Basilica orientalis*) ili blizu današnje crkve Gospe od Otoka. Prvi natpis (br. 5) bilježi gradnju kognacijskog hrama na zajedničkom posjedu članova i na zajednički trošak. Drugi (br. 6) bilježi

gradnju ili obnovu cele hrama, a uklesan je na unutarnjoj strani ovalno zakrivljene ploče. Sudeći prema zakrivljenju sačuvanog ulomka, promjer prostora koji se može rekonstruirati odgovarao bi zgradi hrama kružne osnove. Stoga smo zaključili da je Kibelin hram na koji se odnose navedena dva natpisa bio tolos.

Nemamo dovoljno dokaza da se unutar zidina više natpisa odnosilo na jedan božičin hram, onaj službeni. O izgledu nekih svetišta, pak, možemo suditi na temelju materijalnih ostataka. Dvaput su potvrđene hramske zgrade pravokutnog pročelja, posvećene Kibeli: sačuvani su im arhitravi te su pročelje vjerojatno činile ante (sa stupovima ili bez njih) s gređem i zabatom. Jedan je hram bio kružnog tlocrta. Kibellini hramovi u Saloni, dakle, nisu rađeni prema jednome uzoru. Tomu bi u prilog išli i podaci iz drugih dalmatinskih metroačkih središta: hram u Seniji bio je pravokutnog tlocrta, u Jaderu pravokutna podzemna prostorija, a hram koji se Kibeli pripisuje u Dioklecijanovoj palači u Splitu kružnoga je tlocrta.

Ako izuzmemo natpis koji bilježi investiciju grada Salone, potvrde Kibelinih salonitanskih svetih mjesta upućuju na njihov privatni karakter. Rimska privatna svetišta nisu morala biti skromna ni rezervirana samo za stanovnike posjeda na kojem su se nalazila. Plinije Mlađi, primjerice, piše kako je započeo obnovu starog Cererina hrama na vlastitome posjedu. Hramsku zgradu naumio je povećati i poljepšati jer se ondje za božičine svetkovine, 13. rujna, okupljao velik broj ljudi iz čitave regije (*Epist.* IX, 39). Dobar salonitanski primjer za to bilo bi privatno svetište koje je Kurijska opremila priborom za kultne obrede (br. 8). To je podrazumijevalo odvijanje svetkovina i obreda, angažman svećenika, okupljanje vjernika širega područja, odnosno obitelji i prijatelja vlasnika posjeda.

Na salonitanskim se graditeljskim natpisima najčešće pojavljuje glagol *facere* (4x) – graditi. Slijede *reficere* (3x) – iznova graditi, *curare facere* (2x) – brinuti se da se sagrađi, *ampliare* (2x) – proširiti, *dedicare* (2x) – posvetiti, *restituere* (1x) – obnoviti, *expolire* (1x) – ukrasiti, *donare* (1x) – darivati, *ponere* (1x) – postaviti i *vovere* (1x) – zavjetovati. Najčešće je zabilježena fraza *aedem facere* ili *aedem curare facere*: tripudij unutar gradskih zidina, tripudij izvan njih. Izuzev navedenih, nema drugih kombinacija izraza za objekt i postupak investitora, koji se ponavljaju, niti možemo ustanoviti frazu karakterističnu za određeno razdoblje. Glagol *dedicare* odnosio se na obred posvećenja hrama: svećenik je izgovarao svete riječi, a predstavnik grada za njim ih je ponavljao. Obred posvećenja svetoga mjesta, konkretno žrtvenika, zabilježen je na jednom salonitanskom natpisu posvećenu Jupiteru: ondje je zabilježeno da duovir dariva i posvećuje žrtvenik prema istim za-

konima kojima je posvećen hram Dijani na Aventinu. Naime, prema predaji u 6. stoljeću prije Krista Servije Tulije dao je sagraditi navedeni hram (*Liv.* I. 45), a ritualne formule i obredi njegova posvećenja postali su modelom koji je primjenjivan i u kultovima drugih božanstava.

O inventaru Kibelinih salonitanskih svetišta iscrpno govori natpis Kurijske Priske (br. 8): iznova je sagradila svetište (*fanum*), postavila kipove (*signa*) te darivala postolje za kipove Lara (*larophorum*), cimbale (*cymbala*), timpane (*tympana*), zdjelicu (*catillum*), mašice (*forfices*) i žrtvenik (*ara*). Cimbali i timpani rabili su se ne samo kao neizostavni instrumenti pri slavljenju Velike Majke i Atisa nego i kao posuđe iz kojeg se konzumirao mistični obrok vjernika. Svjedoči tomu Firmik Materno, koji piše da su misti Velike Majke jeli iz timpana, a pili iz cimbalu (*De err.*, 18. 1). *Catillus* je umanjenica imenice *catinus* koja je označavala zdjelu, u ovom slučaju vjerojatno namijenjenu žrtvama ljevanicama. Mašicama je svećenik vjerojatno hvatao mistični obrok ili genitalije bikova ili ovnova (*vires*) otkidane tijekom metroačkih obreda taurobolija ili kriobolija.

Ne možemo sa sigurnošću govoriti o lokacijama hramova Velike Majke u salonitanskom ageru, ali možemo pretpostavljati da su neki od njih služili kao postaje procesija tijekom božičine Ožujске svetkovine. Kanofori su na dan *Canna intrat* (15. ožujka) nosili svežnje trske u glavno svetište u istočnome dijelu grada te su vjerojatno kretali iz svetog mjesta koje se nalazilo uz rijeku Jadro ili na Tršćenici. Članovi kolegija dendrofora iz svoga su sjedišta na dan *Arbor intrat* (22. ožujka) nosili ukrašeno stablo omorike pred glavno božičino svetište. Možda se *schola dendrophorum*, primjerice, nalazila u zelenim predjelima Klisa gdje su nađena dva graditeljska natpisa. Na Dan radosti, *Hilaria* (25. ožujka), išla je gradom glavna procesija vjernika s božičnim kipom te se tom prilikom zastajalo i pred hramovima drugih božanstava. Tijekom završnog obreda *Lavatio* (27. ožujka) božičin je kip iz glavnoga svetišta nošen do mjesta gdje su ga obredno prali kako se to činilo u Rimu, na obali rijeke Almon. Obred se, vjerojatno, obavljao pred svetištem na obali Jadra.

Posvetitelji Kibelinih salonitanskih svetišta bili su ljudi različita društvenog položaja, podrijetla i spola. Božici su, uz pojedince, posvećivale i zajednice: izuzev obiteljskih, u Saloni je potvrđena duhovna zajednica božičinih sljedbenika, kognacija, koja je imala zajedničke posjede i sveta mjesta. Među pojedinim posvetiteljima dominiraju nositelji rimskoga građanskog prava, Italici te muškarci. Kibela je, prema tome, u prvome redu štovana kao nacionalna božica – frigijska Velika Majka Bogova – koja je poput Venere smatrana zaštitnicom rimskoga naroda. Prema predaji je, naime, blagoslo-

vila Eneju na putu prema italskom tlu i pomogla mu da osnuje trojanski grad u Italiji, a potom je omogućila Rimljanima da pobijede Hanibala u Drugome punskom ratu. Činjenica da su među posvetiteljima bila dvojica sevira augustala, službenika carskoga kulta, potvrđuje carsko pokroviteljstvo božičina kulta u Saloni.

Dvije se obnove Kibelinih svetih mjesta datiraju u 1. stoljeće, stoga pretpostavljamo da je kult u Salonu stigao u kasno republikansko doba. Sljedbenici su poduzimali obnove božičinih svetišta od prvih do posljednjih potvrda kulta pa smatramo da su o svetinjama Velike Majke u Saloni konstantno vodili računa. Većina metroačkih natpisa u Saloni datira se u 1. ili prijelaz iz 1. u 2. stoljeće. Jedan od bitnih razloga Kibeline popularnosti religijska je politika cara Klaudija (41. - 54.), koji je njezinu kultu dao službeni karakter i utemeljio Proljetnu svetkovinu. Bio je naklonjen božici, poput ostalih članova njegove loze u spomen na Klaudiju Kvintu, slavnu pretkinju koja je 204. godine prije Krista omogućila prijenos Kibelina kulta iz Pergama u Rim. Car Antonin Pio (138. - 161.) proveo je drugu kulturnu reformu, kojom su uvedeni institucija arhigalata i obred taurobolij. Posljednje se potvrde svetišta datiraju u prijelaz iz 2. u 3. stoljeće, vrijeme careva severske dinastije koji su promicali istočnjačke kultove. Carska je propaganda, dakle, bila jedan od razloga božičine popularnosti u Saloni od prvih do posljednjih potvrda. Nema pouzdanih dokaza gradnje, obnove ili opreme Kibelina svetišta nakon 3. stoljeća. Njezin je kult već tada, čini se, počeo uzmicati pred sinkretističkim te monoteističkim religijama. Kad bismo pouzdano mogli suditi o smještaju božičinih hramova na mjestu nalaza natpisa u Segetu Donjem, Solinu te na Klisu, mogli bismo, napokon, zaključiti da se upravo na svetim prostorima kulta poganske Majke Bogova nastavilo štovanje kršćanske Majke Božje.

GRAĐA

Tri su natpisa nađena unutar salonitanskih gradskih zidina:

1. Istočni dio grada, posjed Katić-Mornar: *Iunia Rhodine / cum coniuge et fil(io / ia) / d(eae) M(atri) M(agnae) aedem refecit / et ampliavit v(otum) s(usceptum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*²

Junija Rodine s mužem i sinom /ili kćeri/ iznova je sagradila i proširila hram božice Velike Majke. Položeni zavjet ispunila je rado i prema zaslugi.

2. Amfiteatar ili njegova okolica: *P(ublius) Iulius Rufus / aedem Matr(i) / Mag(nae) d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendam ili acere) c(uravit) / idemq(ue) dedic(avit)*³

Publije Julije Ruf pobrinuo se da se od njegovih novaca sagradi hram Velikoj Majci, a on ga je i posvetio.

3. Bakuša: *[aedem Matri Magnae deorum/eum igne co]nsumptam Res P(ublica) Salonitanorum / ex voto suo sumptu a solo r[estituit]*⁴

Grad Salona je, prema zavjetu i na svoj trošak, iz temelja obnovio hram Velike Majke, koji je bio izgorio u požaru.

² Datacija: 1. stoljeće. *BASD XIX* (1896), str. 41, *CIL III* 14243, Wilhelm Kubitschek, *Il culto della Mater Magna in Salona*, *BASD*, sv. 19, Split 1896., str. 87, br. 1, Henri Graillot, *Le culte de Cybèle. Mère des Dieux à Rome et dans l'Empire romain*, Paris 1912., str. 493, Kurt Schillinger, *Untersuchungen zur Entwicklung des Magna Mater-Kultes im Westen des römischen Kaiserreiches*, Konstanz 1979., str. 64, 48, Julijan Medini, *Maloazijske religije u Dalmaciji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Zadar 1981., br. 33, *CCCA VI* 158, *AE* 1994, 1348, Šašel Kos, Marjeta, *Cybele in Salona: A Note*, u: *L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay*, ed. Yann Le Bohec [Collection Latomus, vol. 226], Bruxelles 1994., str. 782 i *Matres Magnae in Salona – a note*, u: *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic* [Situla, 38], Ljubljana 1999., str. 83, br. 5, Aleksandra Nikoloska, *Aspekti kulta Kibele i Atisa s posebnim osvrtom na materijal s područja Hrvatske*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007. i *Aspects of the Cult of Cybele and Attis on the Monuments from the Republic of Croatia*, *BAR S2086*, Oxford 2010., I. 11. 5., *ROMIS*, *Metr. Sal.* br. 14, Inga Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke na tlu Hrvatske u rimsko doba*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 102-103, I. 9, *EDH* 052012.

³ Datacija: 1.-2. stoljeće. Ivan Josip Pavlović-Lučić, *Marmora Traguriensia*, Rhacusae 1811., str. 13, *CIL III* 1953, Kubitschek, *Il culto*, str. 87, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 492, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 62, Medini, *Maloazijske religije*, br. 39, *VAHD*, sv. 77, 1984., str. 146; pl. 17, 4, *CCCA VI* 157, *AE* 1994, 1348, Šašel Kos, *Cybele in Salona*, str. 782 i Ista, *Matres Magnae in Salona*, str. 83, Nikoloska, *Aspekti kulta* i *Aspects of the Cult*, I. 11. 3, *ROMIS*, *Met. Sal.* 18, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 83-84, I. 13, *EDH* 052010.

⁴ Datacija: 2.-3. stoljeće. *CIL III* 14674, *BASD*, vol. 21, Split 1898., str. 141-144, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 492, Medini, *Maloazijske religije*, br. 65, *CCCA VI* 153, Nikoloska, *Aspekti kulta* i *Aspects of the Cult*, I. 11. 16, *ROMIS*, *Metr. Sal.* br. 28, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 76, I. 26.

U salonitanskom ageru nađeno je devet natpisa:

4. Obala Jadra: *M(atri) [d(eorum/eum) M(agnae)] / C(aius) Agri[us -] / et Agria[-] / templu[m corruptum] ⁵/ vetusta[te restituerunt] / item Mat[ris/ri statuas/pateras/forfices] / duas cogna[tas argenti] / p(ondo) ((unius librae et sextantis)) easde[m corruptas] / sumptu su[o refecerunt]*⁵

Gaj Agrije i Agrija obnovili su starošću oštećeno svetište Velike Majke Bogova te su također, na svoj trošak, dali iznova načiniti dvije srodne, srebrne, također oštećene statue/zdjele/mašice Majke / za Majku, teške libru i sekstans.

5. Gradilište solinske Pošte: *Matri Deum / Magnae / aedem cognatio fecit ex / nummis conlatis solo ⁵/ suo*⁶

Kognacija je od sakupljenih novaca i na vlastitom zemljištu sagradila hram Velikoj Majci Bogova.

6. Gradilište solinske Pošte: --- |[-]cius L(uci) [f(ilius)-] / [cel] lam et [-]|---⁷

...[-]cije, Lucijev sin... celu i...

7. Klis: *Servilia M(arci) f(ilia) / Copiesilla / aediculam M(atri) Mag(nae) / faciendam curavit ⁵/ ipsa inpe(n)/<n>sa sua, quam / voverat pro ea M(arcus) Cot / tius Certus / vir eius*⁸

⁵ Datacija: 1. stoljeće. Julijan Medini, *Cognationes Salonitanae*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, knj. 21, Sarajevo 1985., str. 7, CCCA VI 155, AE 1994, 1348, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 8, ROMIS, *Metr. Sal.* br. 24, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 81-83, I. 20, EDH 034088.

⁶ Datacija: 1.-2. stoljeće. Marko Matijević, *Svi deponiji Velike majke u Saloni*, *Solinska kronika*, br. 8, Solin 1995., str. 17, Marko Matijević i Dražen Maršić, *Varia Salonitana*, Solin 2000., br. 14, AE 2001, 1606, Anamarija Kurilić, *Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia*, u: *Dalmatia. Research in the Roman Province 1970-2001. Papers in honour of J. J. Wilkes*, ed. David Davison, Vincent Gaffney, Emilio Marin, Oxford 2006., str. 140, br. 44., ROMIS, *Metr. Sal.* br. 22, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 96-98, I. 17, EDH 039737.

⁷ Datacija: 1.-2. stoljeće. Matijević, *Svi deponiji*, str. 17, Matijević, Maršić, *Varia Salonitana*, br. 15, Kurilić, *Recent epigraphic*, str. 140, br. 47, ROMIS, *Met. Sal.* 23, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 86, I. 18, EDH 053955.

⁸ Datacija: 1.-2. stoljeće. CIL III 13903, Kubitschek, *Il culto*, str. 87, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 493, ILS 4106, Franz Dölger, *Ichthys. Der heilige Fisch in der antiken Religionen und im Christentum*, Bd. II, Münster 1922., str. 442, Maarten J. Vermaseren, *Cybele and Attis. The myth and the cult*, London 1977., str. 143, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 63, 42, Medini, *Maloazijske religije*, br. 40, CCCA VI 167, Šašel Kos, *Cybele in Salona*, str. 783 i *Matres Magnae in Salona*, str. 83, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 7, ROMIS, *Met. Sal.* 19, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 109-110, I. 15, EDH 010936.

Servilija Kopijezila, Markova kći, sama se pobrinula da se na njezin trošak sagradi kapelica Velikoj Majci. Zavjetovao ju je za nju suprug Marko Kotije Cert.

8. Klis: *Curia Pris / ca Matri Magnae / fanum r{i}[e]fecit / signa posuit laro*⁵ / *phorum cymbala / ty{n}[m]pana catillum / forfices aram don(avit)*⁹

Kurija Priska iznova je sagradila svetište Velike Majke, postavila kipove te darivala postolje za kipove Lara, cimbale, timpane, zdjelicu, mašice i žrtvenik.

9. Seget Donji: *L(ucius) Stalli[us-] / Secundus se[vir-] / Aug(ustalis) et Stallia Cal[-] / uxor cum liberis a[edem] / Matri Magnae ex vo[to-]*⁵ / *suscepto fecerunt*¹⁰

Lucije Stalijs Sekund, sevir augustal, i Stalijs Kal[-], supruga, s djecom su, ispunivši zavjet, sagradili hram Velikoj Majci.

10. Tršćenica: *M(atri) M(agnae) / cognatio / fanum d(e) s(uo) v(oto) / ampliavit*¹¹

Kognacija je proširila svetište Velike Majke prema svom zavjetu.

⁹ Datacija: 1.-2. stoljeće. Steinbüchel, *Wiener Jahrb. A. B.* 12, Wien 1820., str. 17, Franjo Lanza, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar 1850., str. 10-11, br. V, *CIL* III 1952=8567, Drexler, Wilhelm, Meter, u: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, ed. Wilhelm Heinrich Roscher, Leipzig 1884-1897., II, str. 2922, Kubitschek, *Il culto*, str. 87, br. 1, Graillot, *Le culte de Cybèle*, 492, *ILS* 4106, Vermaseren, *Cybele and Attis*, str. 142, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 62, 42, Medini, *Maloazijske religije*, br. 34, *CCCA* VI 166, Šašel Kos, *Cybele in Salonae*, str. 782-783 i *Matres Magnae in Salonae*, str. 83, br. 6, Anemari Bugarski, La politique religieuse des empereurs et le cultes de Cybèle et de Jupiter Dolichenus en Dalmatie, u: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace, Francis Tassaux, Bordeaux 2000., str. 227, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 6., *ROMIS, Metr. Sal.* br. 19, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 106-108, I. 14, *EDH* 052014.

¹⁰ Datacija: 1.-2. stoljeće. *CIL* III 2676=9707, *BASD*, vol. 11, Split 1888., str. 10, Drexler, Meter, II, str. 2923, Kubitschek, *Il culto*, str. 88, br. 5, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 493, Medini, *Maloazijske religije*, str. 28, *CCCA* VI 152, *AE* 1994, 1348, Šašel Kos, *Cybele in Salonae*, str. 783 i *Matres Magnae in Salonae*, str. 84, br. 11, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 10. 3, *ROMIS, Metr. Sal.*, br. 15, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 103, I. 10, *EDH* 052016.

¹¹ Datacija: 2. polovica 2. stoljeća. *VAHD*, sv. 46, Split 1923., str. 83-84, *AE* 1925., 61, Jacques Zeiller, Sur les cultes de Cybèle et de Mithra, à propos de quelques inscriptions de Dalmatie, *Revue archéologique*, ser. V, tom. 28, Paris 1928., str. 209, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 274, 688, Medini, *Maloazijske religije*, br. 43 i *Cognitiones Salonitanae*, str. 7-8, *ILJug* 1997, *CCCA* VI 168, Šašel Kos, *Cybele in Salonae*, str. 783 i *Matres Magnae in Salonae*, str. 84, br. 10, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 11, *ROMIS, Metr. Sal.* br. 26, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 96-98, I. 22.

11. Obala Jadra, blizu izvora: *Matri Magnae /cognitionis / C(aius) Turranius Cronius / IIIII vir August(alis) ⁵/ voto suscepto aedem et /aram d(e) s(ua) p(ecunia) fecit et expoli(vi/i)t / idemque dedicavit¹²*

Gaj Turanije Kronije, sevir augustal, ispunivši zavjet, od svojih je novaca sagradio, ukrasio i posvetio hram i žrtvenik Velikoj Majci kognacije.

12. Srinjine: *[Stat(ilia)?] Lupula Statili / [l(iberta) ili lib(erta)? tem]plum Matri Ma{ng}[gn] / [ae Deo]rum de suo re / [feci]t cu{n}[m] suis fel(iciter)¹³*

Statilija Lupula, Statilijeva oslobođenica, sretno je i sa svojima, od svoga novca, iznova sagradila svetište Velikoj Majci Bogova.

Nepoznato je mjesto nalaza dvaju natpisa:

13. *L(ucius) Statius L(uci) f(ilius) / Facula quinq(uennalis) / Matri Deum / aedem d(e) p(ecunia) s(ua) f(ecit) ⁵/ ex voto.¹⁴*

Kvinkvenal Lucije Stacije Fakula, Lucijev sin, prema zavjetu je i od svojih novaca sagradio hram Majci Bogova.

14. *[-t]empl(um) M[atrīs Magnae] / [-]ullinu[s-] / [-]¹⁵*

...svetište Velike Majke... ulin...

¹² Datacija: 2.-3. stoljeće. *BASD*, vol. VI, Split 1883., str. 98, *CIL* III 8675, *AEMÖ*, Bd. 8, Wien 1884., str. 111, 28, Kubitschek, *Il culto*, str. 88, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 492-493, Jean Pierre Walzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains III. Recueil des inscriptions grecques et latines relatives aux corporations des Romains*, Louvain 1899., str. 98, 296, *ILS* 4105, Vermaseren, *Cybele and Attis*, str. 143, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 63f., Medini, *Maloazijske religije*, br. 7, *CCCA* VI, 165, Šašel Kos, *Cybele in Salona*, str. 782 i *Matres Magnae in Salona*, str. 83, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 2, *ROMIS, Met. Sal.* 16, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 103-105, I. 11, *EDH* 052009.

¹³ Datacija: 2.-3. stoljeće. *CIL* III 8544=12814, *BASD*, vol. XI, Split 1893., str. 33, Drexler, *Meter*, II, str. 2923, Medini, *Maloazijske religije*, br. 29, *CCCA* VI 170, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 16. 1, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 93-94, I. 29.

¹⁴ Datacija: 1.-2. stoljeće. *CIL* III 1954, Kubitschek, *Il culto*, str. 88, Graillot, *Le culte de Cybèle*, str. 492, Schillinger, *Untersuchungen*, str. 62, 44, Medini, *Maloazijske religije*, br. 32, *CCCA* VI 156, Šašel Kos, *Cybele in Salona*, str. 782 i *Matres Magnae in Salona*, str. 83, *AE* 1994: 1348, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 4, *ROMIS, Met. Sal.* br. 17, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 105-106, I. 12, Inga Vilogorac Brčić, Kvinkvenali u službi kolegija istočnjačkih kultova u Rimskome Carstvu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 44, Zagreb 2012., str. 133-141, *EDH* 052011.

¹⁵ Datacija: 1.-3. stoljeće. *CIL* III 14675, *BASD*, vol. 22, Split 1899., str. 9, Medini, *Maloazijske religije*, br. 36, *CCCA* VI 154, Šašel Kos, *Cybele in Salona*, str. 783 i *Matres Magnae in Salona*, str. 84, br. 9, Nikoloska, *Aspekti kulta i Aspects of the Cult*, I. 11. 9, *ROMIS, Met. Sal.* br. 32, Vilogorac Brčić, *Sljedbenici Velike Majke*, str. 95-96, I. 33, *EDH* 052015

KRATICE

<i>AE</i>	<i>L'année épigraphique</i>
<i>AEMÖ</i>	<i>Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn</i>
<i>BASD</i>	<i>Bullettino di archeologia e storia dalmata</i>
<i>CCCA</i>	Maarten J. Vermaseren, <i>Corpus cultus Cybelae Attidisque</i> , I-VII, Leiden 1977-1989.
<i>CIL</i>	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
<i>DS</i>	<i>Dictionnaire des antiquités grecques et romaines</i> , I-V, ed. Charles Daremberg i Edmond Saglio, Paris 1877-1919.
<i>EDH</i>	<i>Epigraphische Datenbank Heidelberg</i> . Baza podataka latinskih natpisa. http://uniheidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/ (posjet 27. 6. 2010)
<i>ILJug</i>	“Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt” (<i>Situla</i> , 5, Ljubljana 1963.); “Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt” (<i>Situla</i> , 19, Ljubljana 1978.); “Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt” (<i>Situla</i> , 25, Ljubljana 1986.)
<i>ILS</i>	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin 1892-1916.
<i>ROMIS</i>	Petar Selem i Inga Vilogorac Brčić, <i>Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani, Signa et litterae</i> III, zbornik projekta “Mythos – cultus – imagines deorum” Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012.
<i>ROMIS, Met. Sal</i>	Petar Selem i Inga Vilogorac Brčić, <i>Metroaca Salonitana</i> , u: <i>ROMIS</i> , str. 79-154.
<i>TLL</i>	<i>Thesaurus linguae latinae</i> , Lipsiae 1931-1953.
<i>VAHD</i>	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku</i>

BIBLIOGRAFIJA

- Alföldy, Geza, *Cognatio Nantania* (Zur Struktur der Sippen-gesellschaft der Liburner), *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 11, Budapest 1963., str. 81-87.
- Babić, Ivo, Contribution à la connaissance de l'histoire de la documentation graphique des monuments archéologiques de Salone, *VAHD*, sv. 77, Split 1984., str. 133-150.
- Brøndsted, Johannes, La basilique des cinq martyrs à Kapljuč, *Recherches à Salone*, tom. 1, Copenhagen 1928.
- Bugarski, Anemari, La politique religieuse des empereurs et le cultes de Cybèle et de Jupiter Dolichenus en Dalmatie, u: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace, Francis Tassaux, Bordeaux 2000., str. 225-238.
- Bugarski-Mesdjian, Anemari, Les 'cultes orientaux' en Dalmatie Romaine, *VAHD*, sv. 96, Split 2003., str. 563-717.
- Bulić, Frane, Iscrizioni inedite (Salona), *BASD*, vol. 21, Split 1898., str. 141-144.
- Čače, Slobodan, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Zadar 1985.
- Degmedžić, Ivica, Arheološka istraživanja u Senju, *VAHD*, sv. LIII, Split 1950-1951., str. 251-261.
- Dölger, Franz, *Ichthys. Der heilige Fisch in der antiken Religionen und im Christentum*, Bd. II, Münster 1922.
- Drexler, Wilhelm, Meter, u: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, ed. Wilhelm Heinrich Roscher, Leipzig 1884-1897., str. 2848-2931.
- Egger, Rudolf, Die neuen Inschriften aus dem Coemeterium am Kapljuč, *VAHD*, sv. 50, Split 1928-1929., str. 13-21.
- Gjurašin, Hrvoje, Najnovija arheološka istraživanja u Škripu, *Obavijesti HAD-a*, god. XV, br. 2, Zagreb 1983., str. 27.
- Graillot, Henri, *Le culte de Cybèle. Mère des Dieux à Rome et dans l'Empire romain*, Paris 1912.

- Jeličić, Jasna i Pereža, Darko, Topografija antičke Salone II. – Istraživači Salone u XIX. st., *Tusculum*, br. 3, Solin 2010., str. 167-203.
- Jelić, Luka, Crtice o najstarijoj povijesti Spljeta, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s., II, Zagreb 1896-1897., str. 26-41.
- Kubitschek, Wilhelm, Il culto della Mater Magna in Salona, *BASD*, vol. 19, Split 1896., str. 87-89.
- Kuntić-Makvić, Bruna, Kako preseliti hram?, *Opuscula archaeologica*, sv. XXIII-XXIV [*Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata*], Zagreb 1999-2000., str. 115-122.
- Kurilić, Anamarija, Obitelj u ranorimskoj Liburniji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 34(21), Zadar 1994-1995., str. 47-83.
- Kurilić, Anamarija, Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia, u: *Dalmatia. Research in the Roman Province 1970-2001. Papers in honour of J. J. Wilkes*, ed. David Davison, Vincent Gaffney, Emilio Marin, Oxford 2006., str. 133-147.
- Lanza, Franjo, *Antiche lapidi Salonitane inedite*, Zadar 1850.
- Marasović, Jerko i Tomislav, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968.
- Matijević, Marko, Svi deponiji Velike majke u Saloni, *Solinska kronika*, br. 8, Solin 1995., str. 17.
- Maršić, Dražen, Ulomak zavjetnog natpisa sa Šperčuše, *Solinska kronika*, br. 56, Solin 1999., str. 17.
- Matijević, Marko i Maršić, Dražen, *Varia Salonitana*, Solin 2000.
- Medini, Julijan, Salonitanski arhigalat, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 20(9), Zadar 1980-1981., str. 15-28. Pretisnuto u: *Antička Salona*, ur. Nenad Cambi, Split 1991., str. 305-319.
- Medini, Julijan, *Maloazijske religije u Dalmaciji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Zadar 1981.
- Medini, Julijan, Cognationes Salonitanae, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH*, knj. 21, Sarajevo 1985., str. 5-45.
- Nikoloska, Aleksandra, *Aspekti kulta Kibeles i Atise s posebnim osvrtom na materijal s područja Hrvatske*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007.

- Nikoloska, Aleksandra, *Aspects of the Cult of Cybele and Attis on the Monuments from the Republic of Croatia*, BAR S2086, Oxford 2010.
- Pavlović-Lučić, Ivan Josip, *Marmora Traguriensia*, Rhacusae 1811.
- Pensabene, Patrizio, Il culto di Cibele e la topografia del sacro a Roma, u: *Culti Orientali tra scavo e collezionismo*, ed. Beatrice Palma Venetucci, Roma 2008., str. 21-47.
- Pottier, Edmond, Dedicatio, u: *DS*, tom. II/1, Paris 1892., str. 41-45.
- Rendić-Miočević, Duje, Neobjelodanjeni antički natpisi u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD*, sv. 55, Split 1955., str. 259-265.
- Rendić-Miočević, Duje, Ilirske onomastičke studije I, *Živa antika*, god. X, Skopje 1960., str. 163-171.
- Scheid, John, *An introduction to Roman religion*, Bloomington ²2003 [1998].
- Schillinger, Kurt, *Untersuchungen zur Entwicklung des Magna Mater-Kultes im Westen des römischen Kaiserreiches*, Konstanz 1979.
- Suić, Mate, Peintures romaines récemment trouvées à Zadar, u: *Huitième Congrès international d'archéologie classique. Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris 1965., str. 353-355.
- Suić, Mate, Orijentalni kultovi u antičkom Zadru, *Diadora*, sv. 3, Zadar 1965., str. 91-125.
- Šašel Kos, Marjeta, Cybele in Salonae: A Note, u: *L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay*, ed. Yann Le Bohec [Collection Latomus, vol. 226], Bruxelles 1994., str. 780-791.
- Šašel Kos, Marjeta, Matres Magnae in Salonae – a note, u: *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic* [Situla, 38], Ljubljana 1999., str. 81-91.
- Vermaseren, Maarten J., *Cybele and Attis. The myth and the cult*, London 1977.
- Vilogorac Brčić, Inga, *Slavna žena Klaudija Kvinta*, Zagreb 2009.
- Vilogorac Brčić, Inga, Trijemovi Velike Majke na istočnojadranskim otocima, u: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu* [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 26], Zagreb–Split 2010., str. 199-209.

- Vilogorac Brčić, Inga, *Sljedbenici Velike Majke na tlu Hrvatske u rimsko doba*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012.
- Vilogorac Brčić, Inga, Kvinkvenali u službi kolegija istočnjačkih kultova u Rimskome Carstvu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 44, Zagreb 2012., str. 133-141.
- Waltzing, Jean Pierre, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains III. Recueil des inscriptions grecques et latines relatives aux corporations des Romains*, Louvain 1899.
- Zeiller, Jacques, Sur les cultes de Cybèle et de Mithra, à propos de quelques inscriptions de Dalmatie, *Revue archéologique*, ser. V, tom. 28, Paris 1928., str. 209-219.

S U M M A R Y

Inga Vilogorac Brčić

**The holy sites of the Great Mother of the Gods
Cybele in Salona**

The number and significance of the objects and epigraphic sources of Cybele's cult in Salona bears witness to its high status, while the best confirmation of the cult relates to the holy sites of the goddess: in the ager of Salona as many as fourteen inscriptions have been discovered, which attests to the building, restoration, and furnishings of, as well as the dedication or offerings to, shrines, temples, chapels and altars. In spite of the fact that not one holy site has yet been reliably located, the precious facts that we have extracted from the inscriptions points to their appearance and intended use, inventory, rituals and investors.